

Mindaugas Grigaitis*Vilniaus universitetas**Kauno humanitarinis fakultetas**Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas, Lietuva**Tel.: +370 674 952 18**El. paštas: mindaugas_grigaitis@yahoo.com**Moksliniai interesai: literatūros teorijos, literatūros filosofija, kultūros studijos, literatūros antropologija***TRANSGREDIENCIJOS RAIŠKA BRONIAUS RADZEVIČIAUS
NOVELIŲ RINKTINĖJE „LINK DEBESIJOS“**

Straipsnio objektas – Broniaus Radzevičiaus novelių rinktinė „Link Debesijos“. Lietuvių prozininko novelės analizuojamos remiantis rusų literatūrologo Michailo Bachtino transgrediencijos teorija. Ši teorija vertinama kaip teorinis kompromisas, leidžiantis sujungti tradicinės, subjektyvumą ginančios kritikos nuostatas su postmodernia autoriaus mirties idėja. Teorinėje straipsnio dalyje pristatoma M. Bachtino transgrediencijos teorija, aktualizuojama žmogaus kaip patirties visumos idėja, apibūdinamas bachtiniškasis estetinės žiūros iš tos patirties kūrimo kelias. Daugiausia gilinamasi į rusų mokslininko autoriaus ir herojaus santykį, apibrėžiamos transgrediencijos, išoriškumo, vidinio pasaulio kategorijos, įvardijamos transgrediencijos sąlygos ir jos pažeidimo situacijos. Analizuojant B. Radzevičiaus kūrinius, tiriama, kaip juose skleidžiasi transgrediencija, kaip meninės visumos kūrimo procese dalyvauja autorius, kokių transgrediencijos pažeidimų galima rasti Radzevičiaus novelėse. Sąmoningai pasirenkama Radzevičiaus proza, kurioje itin intensyviai koreliuoja kalbos ir patirties impulsai. Manoma, kad transgrediencijos teoriją geriausia perteikti taikant ją tų autorių tekstams, kurie ne tik sulydo patirtį ir kalbą, bet ir jaučia patirties reprezentavimo kalba ribas. Radzevičius yra vienas tokių autorių, tačiau dažnai, susižavėję jo kalbos valdymo talentu, kritikai nepastebi, kad tekstas, kaip kalbos dėsnių valdoma struktūra, ima sakyti daugiau nei autorius norėjo. Tyrime parodoma, kad šalia novelių, kur transgrediencija pasiekama, Radzevičiaus rinktinėje „Link Debesijos“ dažnai galime aptikti situacijas, kai autorius nesuvaldo savo intencijų bei patirties: jis arba kalbą paleidžia stichiškai tekėti patyrimų trajektorijomis, arba kalbėjimui nori suteikti iš anksto numatytą prasmę.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Michailas Bachtinas, Bronius Radzevičius, autorius, herojus, estetinė žiūra, transgrediencija, meninė visuma.

Būti ar nebūti postmodernizmui?

Kalbėti apie literatūrinį postmodernizmą šiuolaikiniame lietuvių literatūriniame diskurse yra vis dar madinga, bet kartu ir pavojinga, nes akivaizdi šio reiškinio refleksijos inercija: jis tiek apaugęs prielai-

domis ir prietarais, kad apie konceptualią diskusiją kol kas kalbėti sunku. Išsikalbėjimas vyksta straipsnių, pranešimų, pasisakymų lygmeniu ir apsiriboja savo pozicijos išsakymu bei gynyba, tad nė iš tolo neprimena lyotardiškosios kalbėjimo žaidimų koncepcijos. Iš paskirų pasisakymų

galime apgraibomis diagnozuoti: vieniems terminas *postmodernizmas* yra parazitai¹, kitiems – priešnuodis prieš apkerpėjusios tradicijos parazitus², tretiems – praėjęs reiškiny, kurį mes pavėluotai griebiamės adoruoti, norėdami būti madingi³. Reflektuojant lietuvių literatūrinio postmodernizmo reiškinį, sunku kalbėti apie konkrečius „įtakingiausius“ ir reprezentatyviausius lietuvių mokslininkų tekstus, kurie galėtų būti diskusijos atramos tašku⁴. Pastebimas beveidžio postmodernizmo puolimas: „Postmodernizmas tiesiog nebepakankamas, nes ši kategorija apglobia tik tai, kas naujausia, kas labiausiai atitrūksta nuo tradicijos arba ryžtingiausiai ją neigia <...>“ (Sprindytė 2006, p. 33). Keisčiausia tai, kad tokios diagnozės daromos akcentuojant tik vieną aspektą – masinės kultūros įsigalėjimą. Vartotojiškumo plitimas sutapatinamas su plintančia individualios sąmonės bei visuomenės fragmentacija ir tampa centrine prielaida visą postmodernizmą, neatsižvelgiant į jo įvairovę, „nurašyti“ kaip tradiciją griaušančią ir naikinančią ideologiją⁵.

¹ Taip kalbas apie postmodernizmą vertina Arvydas Šliogeris (Ruzas 2008, p. 214).

² Žr. straipsnį „Postmodernizmas ir kitos literatūros logijos baimės“ (Grigaitis 2006).

³ Toks įspūdis susidaro skaitant Dalius Satkauskytės straipsnį „Postmodernizmas kaip konjunkštūra“ (Satkauskytė 2008).

⁴ Filosofijoje, be abejo, reikėtų išskirti Audronės Žukauskaitės straipsnius bei studijas. Literatūros moksle verta paminėti Eugenijaus Ališankos knygas *Vaidijantis žmogus* (1998), *Dioniso sugrįžimas* (2001), bet ir jose apsiribojama daugiau aprašomuoju požiūriu ir reliatyvumu, subjekto mirties, Dioniso stichijos aksiomų deklaracijomis. Pirmiausia jose galima pasigesti poleminės dvasios, nes kalbėjimas apie postmodernizmą kaip tokį, nekuriant mokslinės diskusijos su konkrečių mokslininkų tekstais, ir kuria postmodernizmo refleksijos anemiją. Apie tokios diskusijos stygių socialiniuose ir humanitariniuose moksluose dar 2003 metais rašė Algimantas Valantiejus (Valantiejus 2003).

⁵ J. Sprindytė (2006), aptardama pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio prozos tendencijas, „meta“

Tendencingai negatyvus fragmentacijos, segmentacijos ir dekonstrukcijos elementų vertinimas itin paastrėja, kai liečiamas kitas „tradicinių pažiūrų“ kritikos skaudulys – *subjekto mirties problema*⁶.

Subjekto arba žmogaus mirtis, kurią skelbė Michaelis Foucault ar Roland'as Barthesas (autorius mirties pavidalu), yra pirmiausia individualizmo pabaigos skelbimas. Kaip pažymi Julia Kristeva, tradicinis subjekto suvokimas ateina iš karteizianinės filosofijos ir yra paremta Husserlio transcendentalinio *ego* idėja, kuri veda prie išvados, kad kalba yra paties subjekto susikurtas ir valdomas tikrovės reprezentavimo įrankis (Kristeva 1986, p. 27). Subjektas čia suvokiamas kaip stabilią tapatybę turinti būtis, savo transcendentalumu gebanti veikti virš kalbos ir net virš istorijos.

Postmodernaus mąstymo bendra tendencija – ne tiek neigti, kiek keisti tokią subjekto sampratą. Ir keitimas vyksta skirtingomis kryptimis vis kitoje teorijoje: tarkim, jeigu dekonstrukcija ten, kur buvo subjektas, palieka besubjektę vietą, Kristevos teorija siūlo subjekto rekonstrukciją per jo kalbinės veiklos analizę (Kristeva 1986, p. 16). Lietuvių literatūriniame diskurse ne pirmą

tokį kaltinimą postmodernizmui: „<...> kai literatūra apie 1995 m. grįžo į normalias raidos vėžes ir galėjo tapti pati savimi, pasirodė, kad pasaulyje grožio mitas nepaklausus, čia jau seniai dominuoja antiestetiniai, dekonstrukciniai, postmodernūs ir kiti panašūs reiškiniai <...> Įsigali pragmatinė-hedonistinė pasaulėvoka, esmingai keičianti egzistencinį santykį su kultūra (ir savo būtimi)“ (p. 272–273). Atrodo, kad neigiant postmodernizmą kaip tokį siekiama susikurti patogesnį mąstymo apie literatūrą kontekstą: paskelbus postmodernizmo pabaigą, būtų patogiau rekonstruoti „normalias literatūros vėžias“ ir jai padėti „tapti savimi“.

⁶ „Ar negaliu, sakykim, žodžio „postmodernizmas“ pavadinti katastrofišku vien todėl, kad, kaip kalbėjau, jis naikina patį žmogiškumo branduolį, o sykiu ir daiktų centrą?“ – tokiu retoriniu klausimu postmodernų požiūrį į žmogų „pasmerkia“ Arvydas Šliogeris (Daujotytė ir kt. 2009).

dešimtmetį nuolat atsikartojantys bandymai neigti postmodernizmą kaip tokį, nesigilinant į atskirų teorijų niuansus, atrodo kaip bandymas išsisukti nuo sudėtingų postmodernizmo artikuliacijų.

Šiame straipsnyje, remiantis Bachtino transgrediencijos teorija, bandoma parodyti vieną iš „subjekto išsaugojimo“ literatūros suvokimo procese galimybių, neabsoliutinant pačios subjekto kategorijos. Lietuvių literatūros kritikoje ši teorija nesulaukė konceptualesnio žvilgsnio ir yra užmiršta kaip seniena. Tačiau ji gali tapti kompromisine gija, gelbstinčia mokslinę refleksiją tiek nuo konservatyvaus dogmatizmo, pasireiškiančio atkaklia kanonų gynyba, tiek nuo stereotipinių subjekto mirties deklaracijų. Šios teorijos taikymo galimybės bus parodomos analizuojant Broniaus Radzevičiaus novelių rinktinę *Link Debesijos*.

Bachtinas ir / vs postmodernizmas

Bachtino santykis su postmoderniomis teorijomis nėra vienareikšmis. Postmodernios fragmentacijos ir segmentacijos idėjos iš pirmo žvilgsnio nesutaikomos su dialogiškumo ir integralumo koncepcijomis, kurias siūlo Bachtinas. Kita vertus, poliglosija ir polifonijos sampratos buvo artimos daugybiškumu ir pliuralumu paremtai postmoderniai mąstysenai. Liudmila Bulavka ir Aleksandras Buzgalinas, aptardami postmodernizmo santykį su Bachtino teorija, akcentuoja jų skirtumus: jeigu postmodernizmas atmeta „aš“ kaip subjektą, jis kartu eliminuoja ir „kitą“ kaip subjektą, todėl dialogas, kuris yra kertinis bachtiniškosios mąstysenos akmuo, tampa nebeįmanomas (Bulavka, Buzgalin 2006). Tačiau minėti kritikai ignoruoja postmodernizmo teorijų įvairovę: kai kurios iš jų (kaip Kristevos

intertekstualumo teorija) tiesiogiai pritaikė Bachtino idėjas⁷, o kitos pasinaudojo pasiūlyta idėja, kad komunikacija yra valdoma ne pačių subjektų, bet kalboje slypinčių objektyvių formų, kurios ir yra persmelktos dialogiškumo: „Kultūrinės ir literatūrinės tradicijos (įskaitant ir senąsias) yra išlaikomos ir tęsiasi ne subjektyvios atskirų individų atminties ir ne kažkokios kolektyvinės „psichės“ dėka, bet greičiau objektyviomis formomis, kurias įgyja pati kultūra (įskaitant literatūrinės ir šnekamosios kalbos formas), jos yra intersubjektyvios (taigi socialios); iš čia jos ateina į literatūrą, kartais beveik visiškai apeidamos subjektyvią jų kūrėjų atmintį“ (Bakhtin 1981, p. 249). Viena vertus, tokia mintis suponuoja nepostmodernią idėją, kad subjektas nėra sunaikinamas, nes jis išlieka kaip patirtis, kuri gali įsikūnyti kalboje, bet tas įsikūnijimas yra ne jo esmės realizacija ar stabilios tapatybės atkūrimas ir įtvirtinimas, bet laikinas pavidalas, kuriame subjektas gali pajusti pats save kaip kitą⁸. Taigi Bachtino griežtai atriboti nuo postmodernios mąstysenos tikrai negalima. Kalba jam yra esminis dėmuo, kuriame „aš“ gali sutikti „kitą“. Aš ir kitas niekada nėra atsieti tiek, kad negalėtų komunikuoti, bet tam, kad aš / kitas galėtų suvokti vienas kitą, būtina į save žvelgti iš šalies. Kitaip sakant, būtinas savęs suišorinimas. Bachtino teorijoje tokie situacija yra vadinama *transgrediencija*.

Kaip jau minėta, lietuvių kritikoje transgrediencijos teorija plačiau netaikyta. Vakarų humanitarinių mokslų diskurse ši teorija dažniausiai aptariama bendrame

⁷ Žr. Kristevos straipsnį „Word, Dialogue and Novel“ (Kristeva 1986, p. 34–61).

⁸ Šios idėjos reminiscencijas (skirtingais variantais) galima aptikti ne tik Kristevos, bet ir Bartheso, Derrida ir Foucault teorijose, kur kalba yra suvokiama kaip subjektui nepavaldi ir jį konstruojanti metastruktūra.

žmogaus ir kultūros suvokimo lauke. Kaip pažymi Gregas Nielsenas, transgrediencija reiškia, kad kultūros elementai jungiasi vienas su kitu ir taip keičia vienas kitą (Nielsen 1998, p. 215). Vienas žymiausių „bachtinologų“ Michaelis Holoquistas akcentuoja, kad „transgrediencija pasiekama, kai kitų egzistencijos visuma yra matoma iš šalies ne tik jiems nežinant, kad jie yra kieno nors suvokiami, bet ir nežinant, kad toks [iš šalies suvokiantis – M. G.] kitas apskritai egzistuoja“, tačiau perspėja, kad negalima suišorinimo absoliutinti, nes bus prarandama komunikacijos galimybė: „niekada „aš“ negali būti visiškai transgredientiškas kitam gyvenančiam subjektui, nei jis ar ji gali būti visiškai transgredientiški man“ (Holoquist 2002, p. 32–33). Jennifer De Peuter pamini, kad transgrediencija yra ribų peržengimas, kurią įvykdžius, „kitų balsai tampa lygiaverčiais dialogo su savimi partneriais“ (De Peuter 1998, p. 38).

Šiame straipsnyje pasirenkama kiek kitokia strategija. Atsižvelgus į tai, kad „savęs įforminimo“ procese Bachtinas privilegiją teikia meno kūriniais, transgrediencijos teorija čia pirmiausiai analizuojama kaip literatūros kūrinio suvokimo būdas. Literatūros kūrinio kūrimo ir suvokimo atveju išeidamas iš savęs subjektas turi atsiriboti nuo savęs kaip patirties visumos ir savęs signifikavimo procese privilegiją suteikti kalbai. Literatūros procese transgrediencijos situacija yra sudėtingesnė nei kultūros ar žmogaus suvokimo kontekstuose, nes literatūroje veikia sudėtingi ryšiai tarp kalbos, autoriaus, herojaus ir skaitytojo.

Transgrediencija kaip estetinės veiklos reglamentas

Bachtinas literatūroje (ir kituose menuose) prasmės generuojančią „jėgą“ įvardija

nepostmodernia, net labai tradicine sąvoka „žmogus“: „Žmogus yra konkretus estetiško objekto architektonikos vertybinis centras; <...> tai estetinės žiūros sąlyga <...>“ (Bachtinas 2002, p. 110). Šiai sąvokai suteikiama kitokia prasmė nei humanistinėje tradicijoje. Žmogus nėra konkretus subjektas, jis yra patirties visuma, kuri dėl to, kad yra betarpiškai įsitraukusi į savo veiklą, savęs kaip visumos suvokti negali. Subjektyvumas, arba egzistencinė patirtis, yra kuriančioji prielaida, bet kuriančioji energija tenka kalbai, kurioje žmogus, pats savyje esantis neaiškus, neapibrėžtas ir neturintis suvokiamos prasmės, išeina į *erdvę* ir *laiką*⁹, kurie ir suteikia tapatumo pojūtį pačiam kuriančiam subjektui. Kad laikas ir erdvė taptų estetiniais modusais, būtina transgrediencija¹⁰.

Erdvė Bachtinui yra susijusi su kūno suišorinimu: „Poetas išorę, estetinę erdvinę herojaus bei jo pasaulio formą sukuria naudodamasis žodine medžiaga; estetiškai įprasmina ir pateisina jo vidinę beprasmybę bei išorinį pažintinį faktiškumą, padaro juos meniškai reikšmingus“ (Bachtinas 2002, p. 202). Laikas estetinėje plotmėje yra mano vidinio gyvenimo objektyvizacija: „Kitą visada matau kaip objektą, jo išorinis pavidas – erdvėje, jo vidinis gyvenimas – lai-

⁹ Bachtinas *laiką* ir *erdvę* vadina „betarpiškos tikrovės forma“, kitaip sakant, jose žmogus tampa išorišku, matomu ir patiriamu pačiam sau. Taigi *laikas* ir *erdvė* įformina betarpišką vidinę tikrovę.

¹⁰ Terminas „transgredientiškas“ literatūros suvokimo procese reiškia, kad autorius kaip žmogus, esantis betarpiškame santykiyje su daiktais ir savimi, turi „mirti“, t. y. išeiti iš savęs: jis turi vadovautis ne asmeninėmis intencijomis, bet kalba, kuri, kurdama meninę visumą, autorių kaip žmogų išstumia iš jos. Jis yra energija, bet ne konkretus subjektas: „Transgredientiškumas – būtina sąlyga, kad skirtingi kontekstai, susikuriantys apie kelis herojus (ypač dažnai taip būda epe), būtų susieti vieningame formalizme (estetiniame) vertybiniame kontekste“ (p. 91).

ke. Aš, kaip subjektas, niekada nesutampu su savimi: kaip savimonės akto subjektas, aš peržengiu šio akto turinio ribas; ir tai ne abstrakti įžvalga, o intuityviai išgyvenama, patikimai kontroliuojama galimybė išnirti iš laiko, iš visos jau esamos duoties, kurioje akivaizdžiai neišgyvenu savęs viso <...>“ (Bachtinas 2002, p. 216).

Kadangi „kitą“ aš regiu visą erdvėje, kartu matau ir jo veiksmus bei vertinu poelgius: ir šis mano vertinimas formuoja jo vaizdą. Estetinėje plotmėje tas kitas ir esu aš pats: čia mano kūnas įgyja erdvines, vidinis gyvenimas – laikines ribas, o visas mano pasaulis – reliatyvų visuminį vaizdą, kuris ir yra vadinamas *tapatybe* arba *identitetu*. Taigi laikas ir erdvė meno kūrinyje yra suišorintas vidinis pasaulis: tai tam tikras srautas įvykių, kurie jungiasi į vientisą vaizdinį, formuojantį kažką kita nei „aš“, *herojų*, įveikiantį mano nesugebėjimą savęs patirti viso. Transgredienija suponuoja sąmoningą rašančio subjekto atsiribojimą nuo kuriamo pasaulio, kad patirtis įgytų laiko ir erdvės modusus ir taptų juntama ir suvokiama, kitaip sakant, kad galėtų vykti dialogas. Jeigu bus prisirišama prie savo vidinio pasaulio, vyks tik monologas: komunikacija bus negalima, nes rašymas bus tik savo pozicijos išdėstymas.

Taigi subjektas kūrinyje išlieka kaip patirties energija, bet tos patirties įgyta forma, t. y. kūrinyje realizuota subjekto tapatybė, yra laikina ir reliatyvi, būdinga tame tekste sukurtam *herojui*. Bet jokių būdu ne *autorii* kaip žmogui. *Autorius* Bachtinui yra pamatinis patirties virsmo į estetinę formą procesą organizuojantis elementas¹¹, tačiau

žmogui nėra tapatus: „autorius nėra išgyvenanti siela, ir jo reakcijos nėra pasyvus jausmas ar recepcinė pagava, autorius – tai vienintelė aktyviai formuojanti energija, kylanti ne iš psichologiškai suprantamos sąmonės, o pasirodanti nekintamai reikšmingame kultūros produkte <...>“ (Bachtinas 2002, p. 115–116). Autorius, žmogų kaip estetiškos žiūros sąlygą pavertęs konkrečiu objektu, – *herojumi*, atitrūksta nuo „išgyvenančios sielos“ ir yra (ar bent jau turėtų būti, jeigu siekiama estetiškos žiūros realizacijos) transgredientiškas sukurtam herojui: „<...> pagrindinio produktyvaus autoriaus santykio su herojumi formuluo-tė – tai įtempto autoriaus transgrientiškumo santykis visų herojaus aspektų atžvilgiu, erdvinis, laikinis, vertybinis ir prasminis transgredientiškumas <...>“ (Bachtinas 2002, p. 121). Taigi *autorius* nėra atskira žmogiška būtis – tai patirties energiją su kalbine energija sinchronizuojantis ir per kalbos organizavimą laikiną subjekto tapatybę iš patirties amalgamos materializuojantis principas.

Nepasiekus reikiamo transgredientišku-mo, neišveikiamas betarpiškumas ir meninis pasaulis negali būti užbaigtas. Bachtinas išskiria tris transgredientiškumo „pažeidimus“: 1) herojus užvaldo autorių; 2) autorius užvaldo herojų; 3) herojus tampa savo paties autoriumi. Pirmuoju atveju estetiškoji pozicija baigiasi filosofiniu traktatu arba išpažintimi-sau. Antruoju atveju *autorius-žmogaus-herojus* tarsi susilydo į vieną visumą ir svarbiausia autoriui yra realizuoti iš anksto parengtą ideologinį principą. Bachtinas išskiria du tokio užvaldymo variantus: pirmasis – pseudoklasicistinis nebiografinis

¹¹ Bachtinas rašo: „Prozai, kad būtų išbaigta ir taptų išbaigtu kūrinium, reikia pasitelkti estetinę kūrybinio individo – autoriaus – veiklą, ji turi atspindėti užbaigtą jo kūrybos įvykį, kadangi iš savo grynosios, nuo autoriaus

atsietos prasmės vidaus ji negali rasti jokių išbaigiamųjų, architektoninę tvarką suteikiančių aspektų“ (Bachtinas 2002, p. 89).

herojus, antrasis – romantinis, t. y. herojus, kuriam svarbiausia pristatyti savo jausminę patirtį kaip esminę estetinę vertybę. Herojui tapus savo paties autoriumi, pasak Bachtino, tekstas paklūsta heroizacijai: svarbiausia herojui – išaukštinti save.

Taigi transgrediencijos teorijoje subjektas pripažįstamas kaip beiškeičianti ir nuolat naujai – pagal kalboje slypinčias objektyvias komunikacines formas (pagal Bakhtin 1981, p. 249) – save įforminanti patirtis, bet atsiribojama nuo tapatybės stabilumą deklaruojančios subjektyvistinės filosofijos ideologiškumo, kuris būdingas metafiziniam požiūriui į literatūrą. Estetinė žiūra, pasiekusi transgredienciją, patirtį ištraukia iš betarpiškumo, išlaikydama ryšį su egzistencine patirtimi, bet jai suteikdama laikiną formą ir tik konkretaus teksto apibrėžtyse. Nepasiekus transgrediencijos, arba pasiliekiama vidiniame betarpiškume ir nepajėgiama savęs suišorinti, arba prisiglaudžiama prie tradicijoje vyraujančių idėjų kaip reglamentuotų savivokos formų, ir kūrinys ima reprezentuoti bei ginti autoriaus ideologiją. Abiem atvejais komunikacija nevyksta, nes vyksta tik monologas, kuris reprezentuoja ideologiją. Holokuisto žodžiais, „kai transgrediencija yra naudojama tinkamai, ji užsibaigia menu, kai naudojama netinkamai, ji baigiasi totalitarizmu“ (Holquist 2002, p. 33).

Kodėl Radzevičius?

Broniaus Radzevičiaus kūryba – sudėtingas ir prieštaringas reiškinytis lietuvių literatūroje. Kaip jau esu minėjęs, vyrauja egzistencialistinis požiūris į šio autoriaus kūrybą¹². Tačiau Radzevičiaus kūryba, pasižyminti išskirtine pastanga sinchroni-

zuoti kalbos ir patirties energijas, leidžia mums aiškiau reflektuoti tradicijos ir postmodernybės santykius, aktualizuojant transgrediencijos – kalbos ir patirties energijos atribojimo – teoriją. Radzevičius, be abejo, nebuvo postmodernus rašytojas, bet viena yra autoriaus nuostatos, kita – paties teksto siūloma perspektyva. Asmeninės patirties intymumas turi ribas, jis ištirpsta, kai kažkur kalboje įvyksta patirties ir kalbos energijų atsiribojimas, kurio metu, išlaikydama dalį patirties energijos, subjektą ima konstruoti ne autoriaus intencija, siekianti pagal jo norą reprezentuoti patirtį, bet pati kalbos energija. Subjektyvių intencijų realizacijos ribų pajutimas ir tų intencijų išsižadėjimas, leidžiant kalbai veikti laisvai, ir yra transgrediencijos įgyvendinimas, ribų nebuvimas – totalitaristinė žiūra. Radzevičiaus novelių rinktinėje *Link Debesijos* balansuojama tarp šių dviejų polių: nuo transgrediencijos iki *autoriaus* dingimo žmogaus vidiniame betarpiškume.

Transgredientinės strategijos novelėse

Straipsnio apimtis verčia daryti novelių atranką. Siekiant parodyti, kaip transgrediencija veikia rinktinėje *Link Debesijos*, bus plačiau analizuojamos novelės „Praradimo aidai“, „Naktį“ ir „Moteris“, kuriose, jungiant atskirus teksto elementus į visumą, yra sukurama įtaigi estetinė žiūra.

Novelėje „Praradimo aidai“ centre yra *vaikystės kaimo* chronotopas. Kaip ir būdinga Radzevičiaus kūriniams, pasakojama apie iš kaimo kilusį vyrą, kuris gyvena mieste. Kaip vėliau bus parodyta, prisiminimų apie kaimą absoliutinimas ir miesto destruktivumo akcentas *Link Debesijos* novelėse labai dažnai įkalina autorių vidiniame betar-

¹² Plačiau žr. Grigaitis 2011.

piškume ir kalbą paverčia neaiškių jausmų iškalbėjimo įrankiu. „Praradimo aiduose“ miestas *herojui* nėra egzistenciškai atgrasus. Autorius, nubrėždamas paralelę tarp įprastų (Radzevičiaus kūryboje) opozicijų kaimas / miestas, sukuria transgrediencijos prielaidą. Patirtis krypta ne viena kryptimi (į praeitį), kurioje visi išgyvenimai apraizgo kalboje slypinčias objektyvias formas ir estetinę žiūrą paverčia hipertrofuotai psichologizuotu kalbėjimu. Šalia kaimo besiliginčio *aš* atsiranda ir miesto nesmerkiantis *kitas*. Novelė ir kuriama kaip dialogas tarp šių dviejų patyriminių subjektų.

Pradžioje vyriškis sėdi miesto *bibliotekoje* ir skaito įvairius filosofinius veikalus: „Jis, dvidešimt dvejų metų vyriškis, sėdėjo prie atviro bibliotekos lango, užsivertęs apzulintais foliantais – tai buvo įvairių amžių ir šalių filosofijos veikalai. Ten, giliame betono kieme, palei pilkas apsilupinėjusias sienas, džiūvo skalbiniai, augo rudeninės šviesos medžiai: liepos, klevai, kuprotas, sulikęs berželis“ (Radzevičius 1984, p. 269–270). Aiškiai fiksuojant aplinkos detales, apibūdina fizinę erdvę, kurioje veikia *herojus*. Taip kalba tarsi pririšama prie „materialios tikrovės“, kuri ir garantuoja, kad kalbėjimas nevirs tik sentimentalija išpažintimi. Erdvės, o kartu ir subjektų, susidvejinimas įvyksta išgirdus *bokšto laikrodį*. Intensyvinama *herojaus* atmintis, kuri išplečia erdvės ribas: per vaizduotę pasakojimas iš miesto perkeliamas į *vaikystės kaimą* – prisimenama gimtoji trobelė. Atminty iškyla, kaip visa šeima sėdi prie vakarienės stalo. Čia pasigirsta kitas – neaiškaus ilgesio persunkto subjekto – balsas: „Panašus baugumo ir vienatvės jausmas sėlino į jo sielą ir dabar“ (p. 271). Atrodo, kalba prisiderina prie neaiškių vidinio

pasaulio būsenų ir, praradusi konkretumą, ima judėti paskui hipertrofuotai ilgesio įaudrintos sąmonės ritmus. Bet staiga vėl sugrįžtama į čia ir dabar: „Kai vėl pakėlė akis nuo knygos lapų, nutviekstų geltona šviesa, pamatė link suoliuko einančią balta suknele apsirengusią merginą <...> Priešais šnarėjo fontanas, gelsvos rudeninės šviesos šlaminami mirgėjo beržo lapai, o jų šešėliai neramiai spurdėjo ant vėstančio grindinio“ (p. 271). Fiksuojant daiktus, kuriamas detalus erdvės vaizdas, kuris ištraukia kalbą iš abstrahuojančios rezignacijos.

Novelę kuria dviejų balsų dermė: prisiminimų subjektas kalba neaiškiais jausmais, kalbą paversdamas abstrakčiais samprotavimais, bet autorius, aprašydamas materialios tikrovės detales, sukuria kito balsą, kuris pirmąjį subjektą grąžina į konkrečių erdvę. Jausminiam kalbėjimui daiktai suteikia konkretumo, ištraukia jį iš vidinės begalybės, o jausmingumas „kalbėjimui daiktais“ suteikia subjektyvios patirties spalvas ir padeda išlaikyti tvarų meninės visumos statinį.

Antroje novelės pusėje laikas dar labiau sudvejinamas: *herojus* ateina į kavinę, kurioje sėdėjo ir prieš penkiolika metų. Keičiasi *miesto* forma – jauki kavinukė (taigi miestas ir toliau nekelia atgrasos), bet vis dar blaškomasi tarp „jausminio“ ir „daiktinio“ kalbėjimo: iš kavinukės vėl keliaujama į *vaikystės kaimą* (prisimenami miškai, ežeras, šulinys), po to vėl įvedamas *moteriškumas* (pasidaro skaudu, kad šalia nėra kažkada mylėtos merginos). Erdvėlaikių kaitoje intensyvėja ilgesys, išprovokuodamas neartikuliuotais jausmais persunkto kalbėjimo pliūpsnį: „Kaip ir tasyk jo siela buvo kupina slapto ilgesio <...>“ (p. 272); „Tačiau jis žinojo, kad tos trobos nebėra,

žinojo, kad užako šulinys, užžėlė žole takas prie ežero <...>“ (p. 273); „Nesutramdomo skausmo sugeltas, jis skubiai užvertė knygą <...>“ (p. 274). Kaip ir prieš penkiolika metų, viskas paženklinta praradimo jausmo ir neaiškumo, todėl kyla įspūdis, kad dar kartą atgaminama rezignacija, kuri šįkart negrįžtamai novelę paskandina abstrakčios kalbos sraute. Bet *autorius* išlaviruoja sudėtinga trajektorija ir herojų ištraukia iš beribės rezignacijos: dar kartą grįžtama prie konkrečios tikrovės detalių, kurios išsklaido abstraktumą ir kalbėjimas lieka neužgožtas psychologizuotos išpažinties: „Indų skambesys, aptarnaujančių merginų juokas, mediniai ilgi nupoliruoti stalai, trepsėjimas tarpdury, sugrubusios rankos, besišildančios prie dirbtinio židinio – visa tai jam labai patiko“ (p. 275).

„Praradimo aiduose“ *vaikystės kaimas* yra prasminės visumos centre, bet jis neužgožia kitų elementų. Novelėje beveik fiziškai juntama, kaip skirtingais erdvėlaikiais įvairiomis kryptimis juda patirtis. Prisiminimų išprovokuoti neaiškūs jausmai, besikėsinantys abstrahuoti kalbėjimą ir novelę paversti asmenine išpažintimi, dinamiškai keičiasi su konkrečių erdvėlaikių aprašymu. Šie du kalbėjimo būdai, pereidami vienas į kitą ir vienas kitą papildydami, leidžia išlaikyti transgredienciją ir dėlioti užbaigtą, estetiškai įtaigią meninę visumą, kurioje žmogaus sąmonės dinamika ir takumas objektyvizuojami konkrečiame *herojuje*.

„Praradimo aiduose“ gana aiškiai juntamos dviejų balsų ribos ir nesunkiai apčiuopiami kiekvieno iš jų pasažai. Novelėje „Naktį“ išskleidžiama sudėtingesnė transgrediencijos situacija: „Jau kelintą kartą ji ropščiasi iš plačios, aukštos senobiškos lovos, stoviniuoja prie lango,

paskui pasiima šaukštelį ir geria valerijono lašus – jų kvapu, salstelėjusiu, gaižiu, visa čia dvokia; tarsi šmėkla plačiais naktiniais vėl sustoja prie lango. Daugelis miesto šviesų jau užgesusios <...> uniformuotas restorano durininkas čia pasirodo plačiuose laiptuose, išlydėdamas svečius, čia vėl įeina į vidų, iš kur protarpiais pasigirsta čaižios melodijos. <...> Anksčiau iš to restorano tokiu metu su draugais išvirsdavo jos sūnus <...> Gal ir šiąnakt jis ten“ (p. 228–229). Jeigu „Praradimo aiduose“ dviejų kalbėjimo būdų kaita aiškiai buvo kontroliuojama abstraktaus / konkretaus santykio, čia transgrediencija pasiekama labai koncentruotu kalbėjimu, kuris yra organizuojamas įtampą ir laukimą konkretizuojant detaliu moters kūno ir minčių judėjimu. Fiksuojant, kaip juda kūnas ir mintys, pirmoje pastraipoje iškeliamas kontrastas tarp *savo* ir *kito* pasaulio: *lova* – tai savo kambario detalė, suponuojanti asmeninę erdvę, *palangė* – riba, kurioje išeinama į *kitą, tamsaus miesto, pasaulį* – anonimišką, nesaugų ir neaiškų. Taigi jau pradžioje moteris vaizduojama bent dviejuose skirtinguose laikuose (laukimas / naktis) ir erdvėse (kambarys / miestas). Šias erdves yra apgobęs nerimas (raminamieji valerijono lašai) ir laukimas (negrįžta sūnus). Herojė atrodo sustingusi laukimo būsenoje, tarp savo kambario ir svetimo miesto.

Detaliais aprašymais stabilizuotas laiko ir erdvės plokštumas išjudina *traukinio garsas*: „Stotyje klyktelėjo traukinys... Gardinas... Smolenskas... Pskovas... – paskelbė per ruporą stoties būdinčiojo balsas, žadindamas atmintyje kitas naktis, juodas, pilnas laukimo, su išvykstančių traukinių bildesiu, su žalsvomis ir rausvomis signalėmis švieselėmis viršum besikryžiuo-

jančių bėgių“ (p. 250). Su traukinio garsu įsijungia *prisiminimų chronotopas*, kuris intensyvina *herojės* sąmonę – *laukimas naktį* susijungia su *prisiminimais* to, kas buvo: išskyla santykiai su vyru, kuris dirbo traukinio kūrėju, jo išdavystė, išdavystės išprovokuotos draugių apkalbos, atgamina mas vaikystės kaimas: „Ir tada ji galvodavo apie savo namus, pasilikusius toli, kaime. Tada dar visa jos pasaulyje buvo nutvieksta dulsvos šilto vasaros vakaro šviesos, tačiau kažkur horizonte jau telkėsi debesis – artėjo karas“ (p. 231).

Sukuriamas dviprasmiškas išpūdis. Viena vertus, *herojė* tampa matoma iš kelių perspektyvų: egzistencinėje erdvėje (laukimas, skausmas), socialinėje (santykiai su vyru, draugių apkalbos), istorinėje (artėja karas). Atrodo, subjektas atveriamas kaip polifoniška, daugiabalsė būtis, besiskleidžianti keliose plokštumose ir tų plokštumų formuojama. Tačiau kartu pradedamas justis transgrediencijos silpnėjimas, nes pasakojimas ima panėšėti į monotonišką biografiją, kai iš atskirų egzistencijos plokštumų gana mechaniškai klijuojamas gyvenimo visumos vaizdas.

Tačiau moters gyvenimo istorija – tai tik pirmasis novelės planas. Jis prasilenktų su transgrediencija, jeigu nebūtų susijęs su likimu. Išdavystė, persikėlimas į miestą, karas suponuoja likimo chronotopą. Transgrediencija novelėje „Naktį“ ir pasiekiamą ne derinant skirtingus balsus (kaip „Praradimo aiduose“), bet į centrą iškeliant likimo chronotopą: nei vienas iš moterį ištikusių įvykių nėra priklausomas nuo jos pačios. Likimas, pasak Bachtino, pats savaime yra transgredientiškas, nes nepaklusnus jokiam subjektui. Be abejo, likimo vyksme slypintis transgredientiškumas gali būti nesunkiai

pažeidžiamas leidžiantis į filosofinius samprotavimus apie likimo nepalenkiamumą ar mazochistišką skausmingų patirčių išvėšinimą. Novelėje „Naktį“, į meninę visumą integruojant likimo chronotopą, nekrentama į transgredientiškumą pažeidžiančius kraštutinumus. Autorius, iš pradžių įviliojęs į kalbėjimą, primenantį gana monotonišką biografinio-išpažintinio gyvenimo istorijos pasakojimą, meninę visumą leidžia dėti pačiai kalbai iš vienas kitą papildančių įvykių grandinės, valdomos likimo: „Visi svarbiausi jos gyvenimo įvykiai dėjosi naktį. Naktį <...> ją surėmė gimdymo skausmai <...> Naktį traukinio ratų sutraiškytą atnešė jos vyrą. Naktį ji pastebėjo, kad sūnus neprimato kairiaja akimi. Naktį numirė jos draugė Karolina. Naktį jai pranešė, kad jos sūnus išsoko iš ketvirto aukšto ir susilaužė abi kojas“ (p. 231).

Tačiau biografinį pasakojimą pagilinus ir transgredienciją sutvirtinus likimo chronotopu, pasakojimas nebaigiamas. Lova–palangė–miestas–restoranas–prisiminimai atrodė kaip rituališkai besikaitaliojantys erdvėlaikiai, kurie vis naujai atgimdavo kiekvieną naktį, kai ji laukdavo grįžtančio sūnaus. Jie tarsi buvo sukūrę bent sąlygišką (kad ir skausmingą) stabilumą, bet *likimas* dar kartą viską sujaukė – iš jos atėmė net ir laukimą. Moteris sužino, kad jos sūnus nužudė žmogų: „Bet tik šios nakties ji laukia su baime, tik dabar, kai nebėra ko laukti...“ (p. 234). Toks pasakojimo šuolis ne tik suponuoja egzistencinę situaciją, kad žmogus negali valdyti likimo, bet turi didžiulę svarbą ir pasakojimo struktūrai: subjektą jis įtvirtina kaip kalbiniame sraute susikuriantį naratyvą, valdomą ne tiek subjektyvų nuostatų, kiek iš likimo transgredientiškumą perėmusios kalbos.

Novelėje „Naktį“ subjektyvi patirtis nėra herojės reflektuojama, siekiant pretenzingai ją įprasminti (tai buvo juntama „jausminio balso“ „Praradimo aiduose“), nei ji, nei autorius tam, kas patirta, nesiekia suteikti filosofinio svorio ar neginčijamos prasmės. Teksto subjektas čia išupamas į kalbinę medžiagą ir ši medžiaga reguliuoja subjektyvumo sklaidos trajektorijas. Čia nėra visos reikšmės uzurpuojančio, iš agresyvios autoriaus intencijos kylančio prasmės projekto. Novelėje „Naktį“, pasitelkus transgrediencijos organizuojamą pasakojimą apie moters likimą, žmogaus egzistencinių aspektų polifonija tampa išoriškai matoma tos moters personaže.

Novelėje „Moteris“ patirčių sklaidos krypčių – taip pat daug. Šią novelę aptarti verta pirmiausia dėl to, kad tai vienas iš nedaugelio Radzevičiaus kūrinių, kuriuose vyras ir moteris pasilieka kartu. Dažniausiai bendrumas tarp vyro ir moters Radzevičiaus tekstų subjektams yra nepasiekiamas idealybė, kurios trūkumas išreiškiamas sentimentalios kalbos šuorais ar abstrakčiais filosofiniais samprotavimais. „Moteryje“ transgrediencija išlaikoma ir aplink moters / vyro santykius sukuriamą užbaigta meninė visuma.

Novelė pradedama vyro klausimu: „Tai gyvensim kartu, ką?“ (p. 199), tačiau moteris bijo atsakyti – ji prisimena visus kitus kartus, kai buvo palikta: „Taip ir būdavo: jie pasisukdavo ir atsisveikinę išeidavo. Tai kas, kad, likusi viena, apsipildavo ašaromis niekas jų nematė, verkdamo įsikniaubusi <...> Taip, buvo daug tokių paryčių kaip šis.“ (p. 200). Vis tik nedrąsiai moteris sutinka su vyro pasiūlymu: „<...> beveik be garso pasakė „taip“. Dabar gali jis nusi-gręžti, gali išeiti – niekas daugiau nuo jos

nepriklauso“ (p. 200). Novelė balansuoja tarp dviejų moters balsų: vienas yra besiviliantis, kad vyro siūlymas yra nuoširdus, o kitas – nuolat bijantis, kad tai dar viena apgaulė. Pirmasis balsas skatina tyliai laukti ir stebėti, kaip santykiai klostysis ir tada imtis juos įkalbinti: jis atsiskleidžia atidžiu herojų veiksmų, judesių ir erdvės detalių fiksavimu, stebėjimu bei tyrinėjimu. Antrasis nuolat prikelia praeitį, į tekstą vis įterpdamas nekontroliuojamo nerimo epizodus. Tiesioginių dialogų tekste beveik nėra, jis vyksta kaip dviejų to paties subjekto balsų koegzistencija: vienas yra įsikūnijęs pasakotojo kalboje ir sutampa su herojės žvilgsniu, antrasis – tiesioginiai moters monologai. Pirmasis balsas nėra tik pasyvus naturmorto tapymas. Jo funkcija – kurti tylą tarp herojės minčių ir jos išgyvenamo fizinio pasaulio. Tyla net tiesiogiai yra įkalbinta: „Valgydami jie beveik nesikalbėjo: persimetė vienu kitu žodeliu“ (p. 200), „Trumpai pasėdėjo priešais vyrą, tylomis žvelgdama į jo plaukais apaugusias rankas“ (p. 201), „Tyloje pasikloti lovą, užsitraukti ant galvos paklodę, palįsti po ją, laukti, kol ateis miegas“ (p. 203); „Reikšminga tyla sklido iš virtuvės, kur rytą jinai plovė indus, iš miegamojo, iš visų kerčių“ (p. 204).

Galima teigti, kad transgrediencija pasiekiamą būtent per tylą: koncentruojantis į detalių fizinės erdvės tyrinėjimą, sukuriamą distancija tarp autoriaus, personažo ir kalbos. Leisdamas įsivyrėti tylai, autorius atsisako kištis į herojės apmąstymus ir kartu ją pačią apdraudžia nuo prievartinio reikšminio krūvio suteikimo kalbai. Nepuolama diagnozuoti vyro ir moters santykio neįmanomumo rezignacijos pliūpsniais (kaip neretai atsitinka Radzevičiaus novelėse), bet kartu su moterimi tarsi kantriai stebima,

kaip kalba, materializuodama išgyvenamą tikrovę, leidžia suvokti savo patirtį. Tylą perskrodžia nuolat šmėsčiojantis antrasis balsas, kuris vis primena baimę, kad moteris bus palikta, bet autorius vis grąžina pirmąjį balsą – nukreipia pasakojimą į erdvės stebėjimą, taip išlaikydamas minėtą balansą tarp savęs, herojės ir kalbos: „<...> jis apsisuks ir tada, kad ir ką jinai kalbėtų, klausysis ne taip atidžiai, apsiaus batus ir, ko gero, nieko nepasakęs, išeis [II balsas – M. G.] <...> Rengdamasi ji girdėjo, kaip jis nuėjo į vonią, atsuko čiaupą, kaip pasipylė vanduo. Kai jis grįžo, jinai jau stovėjo prie dujinės viryklės ir, užsimetusi chalata, darbavosi prie garuojančio puodo [I balsas – M. G.]“ (p. 200); „<...> gali dabar pat pasakyti man viso gero, gali nieko nesakiusi pasukti šituo keliuku, galime taip atsisveikinti... [II balsas – M. G.] Abudu prasėdėjo prie upės kranto, priešais skardį. Tingus karklų svyravimas ir ūžesys. Netoli pliažo, sustoję ant dirvono, ratu vaikinai žaidė kamuolį. Grakštūs įdegę merginų kūnai, skambus beprasmiš juokas [I balsas – M. G.]“ (p. 202); „Gal jis nustebs, gal apims apmaudas, kad ji čia, gal atsirems delnu į parudusią žolę, sunkiai pasikels ir, nė nedirstelėjęs į ją, nueis [II balsas – M. G.] <...> Kai jie pakilo, saulė jau baigė nugrimzti už miškingo skardžio <...> Jie sėdėjo prie mažiuko suoliuko po parko medžiais [I balsas – M. G.]“ (p. 203). Derinant tylaus stebėjimo ir hipertrofuoto nerimo balsus, pasiekiamas balansas, herojų ištraukiantis iš vidinio betarpiškumo. Tik išlaukus ir kalbinės intuicijos dėka pajutus, kad balsai jau kalba ne atskirai, bet vienu metu prabyla abu kartu, užbaigiama novelė: „Tik tada, kai ji nutilo, jis abiem rankom praskleidė užkritusius ant jos veido plaukus ir, žiūrėdamas į baltą, kančios ir meilės išskalautą veidą, pasakė: „Ne, žinau, kad

tavęs nepaliksiu“, – pasakė tokiu balsu ir tokius žodžius, kuriuos ji ir tikėjosi išgirsti. Daugiau jai nieko neberekėjo, dabar jis galėjo tylėti“ (p. 205). Frazėse „kai ji nutilo“ ir „daugiau jai nieko neberekėjo“ juntamas abiejų balsų susiliejimas – pirmasis balsas nuramina antrojo neštą nerimą (tokioje prasmingoje tyloje nieko neberekia) ir kalbėjimas stabilizuojasi, nebesiskaldo į atskirus balsus. Tekstą užbaigia abu balsai, skambėdami kartu. Jei novelė būtų tęsiama, ji rizikuotų virsti monologu: gal apie „ramybę ir harmoniją“, gal apie būtinybę mokėti laukti, bet sustojama tada, kai pati kalba pasiūlo pabaigą – kai dviejų kalbų kalbėjimas galutinai virsta kalbėjimusi.

Novelėse „Praradimo aidai“, „Naktį“, „Moteris“ galima matyti, kad žmogaus subjektyvumas išvengia ideologizavimo ir sinchronizuojasi su kalbos energija, kuria *autoriui išorišką herojų*. Bet transgrediencijos „pametimo“ situacijos rinktinėje *Link Debesijos* – taip pat dažnos.

Neįvykusios transgrediencijos situacijos

Petras Bražėnas, kalbėdamas apie *Priešaušrio vieškelius*, Radzevičiaus gebėjimą laviruoti tarp patirties stichiškumo ir kalbos materialumo įvardija tokiu teiginiu: „tekste sukurama minties ir jausmo įtampa, leidžianti žodžiu perteikti retą žmogaus atsisikleidimo visa esybe paveikslą. O pajutus tai, be galo tyliai sau pagalvoti, ar garsiai pasakyti, kas yra talento alsavimas, kas yra įkvėpimas, kas yra menininkui paklusęs žodis, per kurį *realizuojami visi kūrybos tikslai*“ [išskirta M. G.] (Bražėnas 2001, p. 106). Transgrediencijos teorijos siūlo ma perspektyva verčia suklusti, išgirdus tokius optimistiškus teiginius apie žodžio

pavergimą autoriaus tikslams. Jeigu kalba yra paverpta minties ir jausmo įtampai, neišleistai iš vidinio pasaulio, mes turime išpažintį, bet ne estetinį veiksmą. *Link Debesijos* novelėse neretai patyriminė energija neišeina iš žmogaus betarpiškumo, kitaip sakant, žmogus-autorius-herojus susilieja į monolitą, kuris savo sunkiu užgula tekstą ir neišsileidžia transgredienciją kuriančių aspektų: herojus pavergia autorių ir ima kurti pats save arba autorius herojų ima naudoti kaip savo ideologijos reprezentavimo įrankį.

Aptardami „Praradimo aidus“ matėme, kad rezignacija ir ilgesys yra stipriausi patirties impulsai, organizuojantys prasminę teksto struktūrą. Kitose novelėse šios būsenos taip hipertrofuojamos, kad meninė žiūra virsta vidinio beribiškumo kaitros išlydyta, aiškesniame prasminiame projekte neišsiforminančia kalbos mase. Novelėse „Prie ežero“, „Apsilankymas“, „Motinos apsilankymas“, „Kaltė“ kyla išpūdis, kad pasyvi rezignacija, užvaldydama *herojų*, uždaro jį hermetiškoje aplinkoje, užkirsdama kelią pasigirsti bet kokiam kitam balsui.

Skaitant minėtus tekstus, neįjuntamos ribos, kada pereinama į kitą kūrinį: „Išbarstytos, dingusios akimirkos, sklindinos neaiškaus laukimo, sustingo ant atsitiktinių veidų, namų, medžių, miško kontūrų ir, blykstelėjus saulei, išryškėjo kaip šauksmas daiktų, saugančių prisiminimus iš praeities ir kviečiančių ilgam, bet beviltiškam pokalbiui“ („Prie ežero“, p. 84); „Dabar aš supratau, kodėl ji taip narsiai, su ryšuliais traukė gatvės viduriu. Tai buvo priekaištas man ir visam miestui, kuris pasiglemžė jos sūnų“ („Motinos apsilankymas“, p. 82); „Aš grįžtu. Šalta mėnesienos naktis, blizga sniegas. Priešais pamiškėj boluoja sodybos

stogai. Mano gimtasis namas. Takas leidžiasi į pakalnę, tylu, girgžda sniegas po kojom. Po daugelio metų – vėl į namus, gerokai pasikeitęs, manęs jau daug kas čia nebepažins“ („Apsilankymas“, p. 102); „Nelauktai suvokiu, kad ieškau žodžių, kurie dilgintų, geltų... Taip visuomet tikriausiai būva, kai sąžinė nešvari, kai nori nuo savęs nusišlepti ar perdėtu susijaudinimu atpirkti kaltę. Man neduoda ramybės mintis: argi ji [močiutė – M. G.] manė, kad jos anūkas ją taip greitai pamirš?“ („Kaltė“, p. 74).

Pateiktos citatos – tai epizodai, ne ištraukti iš konteksto, bet išimti iš vientiso, neartikuliuoto kalbos srauto. Bet kuris prieš juos ar po jų esantis epizodas sklinda tuo pačiu intensyvumu ir neša tą patį neaiškų prasminį turinį. Pačiuose tekstuose ne tik nėra balsų polifonijos – jos nėra ir tarp tekstų. Beveik visose čia aptartose novelėse sklinda ta pati kalbos ritmika, tas pats kalbėjimo būdas, persmelktas hipertrofuotos rezignacijos, kuri neleidžia *herojui* išsilaivinti iš žmogaus vidinės begalybės: kaip novelės pradedamos – ilgesio prisodrintu balsu – taip ir baigiamos. Praradimas – tai gravitacinis centras, kuris organizuoja kalbos srautą. Jis ir valdo patirties energijos sklaidos kryptis ir neišsileidžia jokių transgrediencijos aspektų: autorius čia yra užvaldytas herojaus, kuris kalbą nužemina iki psichologizuotos išpažinties reprezentavimo įrankio. Pasirenkama dienaštinės išpažinties forma neleidžia kalbėti apie subjektyvumo sklaidą kalboje, nes tam, kad kalbėtume apie subjektą, patirtis turėtų būti matoma iš išorės, kurią ir sukuria meninė kalba. Minėtose novelėse visas žvilgsnis tarsi per prievartą įcentrinamas į vidinio pasaulio amorfiką, kurios trauka tokia intensyvi, kad beformiškumą perduoda ir kalbai.

Panašiai ir novelėse „Žemės keleiviai“, „Nuskriausta vaikystė“, „Kartais, kai mūsų meilė...“, „Šviesa ant ežero“ praradimo būseną yra neįveikiamai absorbuvo meninė visuma: *herojai* dažniausiai neturi vardų, kalba vienoda kalba, todėl atrodo plūduriuojantys vidiniame žmogaus pasaulyje kaip absoliučioje, visa aprėpiančioje visatoje, kurioje neįmanoma įgyti iš pačios kalbos gelmių natūraliai išaugančių išbaigiamųjų aspektų: „Pasidėki ant suolo kepurę, sėski prie žemo stalo, slinkis, slinkis, nušvieski jų būtį šaltu aukso lietum, kaip nušvietė rudenio saulė...“ („Žemės keleiviai“, p. 90); „Per sukuriuojančius laukais sniegus, pro debesis pasidabrintais kraštais, jis brido atgal į gūdžių miškų apsuptą kaimą, kur žiemos rytais tokia blyški ir šalta šviesa prasimušdavo pro užgarmėjusius langus ir gulint ant krosnies girdėdavosi, kaip dunksi motinos stumdomi puodai, kaip tėvas atneša apšalusių malkų ir su trenksmu numeta prie krosnies“ („Nuskriausta vaikystė“, p. 72); „Kartais, kai mūsų meilė klajoja kaip dvasia be vietos, ji dažnai grįžta ten, kur jos nestigo“ („Kartais, kai mūsų meilė...“, p. 209); „Atsisveikinimo mostas, kurio nesugrąžinai, šių pakrančių fone matytas veidas – visa tai plykstelėjo kaip saulės šviesa ant bangos ir išblėso“ („Šviesa ant ežero“, p. 97).

Cituoti fragmentai – tai novelių pabaigos. Juose akivaizdus apibendrinamasis tonas, kuris suponuoja, kad autorius taip įsivėlė į vidinio pasaulio betarpiškumą, kad vienintelis būdas suteikti jam išoriškumą – tai mechanisku apibendrinimu užbaigti novelę. Tačiau toks baigiamasis akcentas nėra transgrediencijos sukūrimas, nes ateią ne iš pačios kalbos, bet iš autoriaus noro perduoti aiškią tiesą, todėl atrodo dirbtinas, nenatūralus. Šiose novelėse taip pat sunku kalbėti apie balsų polifoniją, nes jos labai

panašios, tarsi pavergtos vienam ir tam pačiam prisiminimų liūdesiu kalbančiam balsui, reprezentuojančiam autoriaus ideologinį projektą, skirtą sakralizuoti prarastą „aukso amžių“. Taigi nėra natūralios, pačioje kalboje slypinčios reikšmių gravitacijos, kuri reikėsi novelėse „Praradimo aidai“, „Naktį“ ar „Moteris“: herojus čia yra tapęs autoriaus ideologijos reprezentavimo įrankiu, o kalbos veiksmas, kaip rodo noras viską apibendrinti paskutiniu sakiniu, virtęs filosofiniu-ideologiniu traktatu.

Aptartose transgredientiškumo pažeidimo situacijose meninės kalbos funkcija – ne ištraukti žmogų iš vidinės begalybės, bet tą begalybę atitikti. Novelės arba mechanškai užbaigiamos apibendrinamaisiais sakiniais („Žemės keleiviai“, „Nuskriausta vaikystė“, „Kartais, kai mūsų meilė...“, „Šviesa ant ežero“), arba išsilydo autoriaus-žmogaus rezignacijoje („Prie ežero“, „Motinos apsilankymas“, „Apsilankymas“, „Kaltė“). Abiem atvejais siekiama realizuoti apriorinę, dar iki kalbinio akto (rašymo) pradžios susikurtą prasmės viziją. Visai nesvarbu, koks personažas tą viziją realizuos, todėl jie dažniausiai neturi vardų, kalba vienoda kalba, atrodo plūduriuojantys vidiniame autoriaus-žmogaus pasaulyje kaip absoliučioje, visa aprėpiančioje visatoje. Kūrinyse, tapę autoriaus totalitarizmo įkaitu, negali įgyti iš pačios kalbos gelmių natūraliai išaugančių išbaigiamųjų aspektų.

Vietoj išvadų

Straipsnio apimtis neleidžia detaliam išnagrinėti kiekvienos rinktinės novelės, todėl teko apsiriboti kelių novelių aptarimu, savo įžvalgas iliustruojant nedideliu kiekiu pavyzdžių. Transgrediencijos teorija siūlo atidų įsiskaitymą į kiekvieną tekstą atskirai.

Kiekvienas literatūros kūrinys – tai atskiras estetiškas įvykis, todėl jo klasifikacija yra sąlyginė. Į kiekvieną kūrinį reikia žvelgti ne kaip egzistuojantį apibrėžtame modelyje – literatūros srovės, kanono ar teorijos apibrėžtyse, bet kaip į autonomišką visumą – tik taip galima apsaugoti estetinę žiūrą nuo plėšraus noro katalogizuoti literatūrą. Toks žvilgsnis, nukreiptas į Radzevičiaus novelės, parodė, kad adoruoju autorijų ar susižavėjus jo ideologijos patrauklumu, dažnai kyla pagunda visą kūrybą įtraukti į tą pačią tradiciją ir tokiu veiksmu visiems to autoriaus tekstams suteikti neginčijamą estetinę vertę. Atidesnis žvilgsnis į Radzevičiaus novelės suponuoja, kad estetinės žiūros dar negarantuoja „amžinų vertybių“,

kultūrinės tradicijos tąsos ar „didžiųjų egzistencinių problemų“ kėlimo. Literatūros procesą valdo ne idėjinė, bet kalbinė galia. Tačiau tai nereiškia, kad subjekto patirtis eliminuota iš literatūrinės komunikacijos lauko. Transgrediencijos teorija ir yra savotiškas kompromisinis žvilgsnis, leidžiantis suderinti postmodernią žiūrą su vadina muoju tradiciniu požiūriu: ji nepasiduoda autoriaus intencijų įtaigai ir įsiklausydama į kuriančiąją materiją – kalbą – skatina dialogą su tekstu, o per jį ir su žmogumi bachtiniškąją prasmę. Ji leidžia išvengti nekritiško autoriaus figūros adoravimo ar subjekto absoliutinimo, o kartu iš literatūros suvokimo lauko neleidžia ištrinti žmogiškosios patirties dėmens.

Literatūra

ALIŠANKA, E., 1998. *Vaizdijantis žmogus*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

ALIŠANKA, E., 2001. *Dioniso sugrįžimas*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

BAKHTINAS, M., 2002. *Autorius ir herojus. Estetikos darbai*. Vilnius: Aidai.

BAKHTIN, M., 1981. *Forms of Time and Chronotope in the Novel*. In: BAKHTIN, M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin: UTP, 84–258.

BRAŽĖNAS, P., 2001. *Priešaušrio vieškelius perėjus*. In: D. VAITIEKŪNAS. *Kūrybos studijos ir interpretacijos: Bronius Radzevičius*. Vilnius: Baltos lankos, 100–118.

BULAVKA, L., BUZGALIN, A., 2006. *The Next Hundred Years Of Mikhail Bakhtin – The Dialectic Of Dialogue Versus the Metaphysics of Post-Modernism*. Prieiga: <http://www.alternativy.ru/en/node/83>. [Žiūr. 2012-04-23].

DAUJOTYTĖ, V., RUBAVIČIUS V., ŠLIOGERIS, A., TAMOŠAITIS, R., 2009. Kalbos pabaiga? *Metai*, 3. Prieiga: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/4282-kalbos-pabaiga-pokalbyje-dalyvavo-viktorija-daujotyte-vytautas-rubavicius-arvydas-sliogeris-regimantas-tamosaitis-3?catid=509%3A2009-nr-3-kovas>. [Žiūr. 2012-04-20].

DE PEUTER, J., 1998. *The Dialogics of Narrative Identity*. In: *Bakhtin and the Human Sciences: No Last Words*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage, 30–48.

GRIGAITIS, M., 2011. Broniaus Radzevičiaus romanas „Priešaušrio vieškeliai“ iš ontologinės hermeneutikos perspektyvos. *Colloquia*, 26, 62–77.

GRIGAITIS, M., 2006. Postmodernizmas ir kitos literatūrologijos baimės. *Šiaurės Atėnai*. 2006-10-07. Prieiga: http://www.culture.lt/satenai/?leid_id=815&kas=straipsnis&st_id=4601. [Žiūr. 2012-04-23].

HOLQUIST, M. 2002. *Dialogism: Bakhtin and His World (New Accents)*. London: Routledge.

KRISTEVA, J., 1986. *The Kristeva reader*. New York: Columbia University Press.

NIELSEN, G., 1998. The Norms of Answerability: Bakhtin and the Fourth Postulate. In: *Bakhtin and the Human Sciences: No Last Words*. London; Thousand Oaks, Calif.: Sage, 214–231.

RADZEVIČIUS, B., 1984. *Link Debesijos*. Vilnius: Vaga.

RUZAS, M., 2008. 500 metų filosofijai Lietuvoje. *Problemos*, 73, 213–215.

SATKAUSKYTĖ, D., 2008. Postmodernizmas kaip konjunktūra. *Metai*, 2. Prieiga: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/4282-kalbos-pabaiga-pokalbyje-dalyvavo-viktorija-daujotyte-vytautas-rubavicius-arvydas-sliogeris-regimantas-tamosaitis-3?catid=509%3A2009-nr-3-kovas>.

www.tekstai.lt/zurnalas-metai/3157-dalia-sat-kauskyte-postmodernizmas-kaip-konjunktura.html?catid=488%3A2008-nr-02-vasaris. [Žiūr. data 2012-04-20].

SPRINDYTĖ, J., 2006. *Prozos būsenos*

1988–2005 metai. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

VALANTIEJUS, A., 2003. Postmodernizmas ir epistemologinio reliatyvizmo spąstai. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2, 5–49.

Mindaugas Grigaitis

Vilnius University, Lithuania

Research interests: literary theory, literary philosophy, cultural studies, literary anthropology

TRANSGREDIENCE IN *TOWARD DEBESIJĄ* BY BRONIUS RADZEVIČIUS

Summary

The aim of this article is to present the transgression theory of Russian scientist Mikhail Bakhtin as a compromise of the traditional and postmodern views of literature. Traditional criticism, which here is defined as a metaphysical view of literature as a subject's self-representation, rejects the postmodern idea of the subject's death as nihilistic blather. On the contrary, the postmodern attitude denies the subject's identity as a centre of literature. The theory of transgression admits that subjectivity is not dead, but rejects it as a constant and finite identity. It makes it possible to join the traditional and postmodern attitudes.

The first section deals with these aspects of transgression. Such categories as *time*, *space*, *author*, *hero*, *exteriority*, and *inner world* are defined. It is stressed that the word *man*, which traditionally is understood as a subject of constant identity, in Bakhtin's theory means the possibility to create that identity. This possibility becomes aesthetic reality only when an author—the principle of organizing language—exteriorizes and, through exteriorization, materializes experience in a hero. Exteriorization and the separation of *man-author-hero* are stressed as the main aspects of the theory of transgression.

The forms of transgression that are expressed in Radzevičius's novels are analyzed in the second section. The texts of this author come into the center of analysis because of their intensive correlations of experience and language. It is considered that the best way to present the theory of transgression as a compromise of traditional and postmodern thought is to use it in an interpretation of the texts of those

Mindaugas Grigaitis

Uniwersytet Wileński, Litwa

Zainteresowania naukowe: teoria literatury, filozofia literatury, studia kulturowe, antropologia literatury

ZASADA NIEWSPÓŁOBECNOŚCI W ZBIORZE NOWEL BRONIAUSA RADZEVIČIAUSA *LINK DEBESIJOS*

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest analiza zbioru nowel litewskiego prozaika Broniusa Radzevičiausa *Link Debėsijos* (W stronę Debesi), przeprowadzona w oparciu o teorię niewspółobecnności rosyjskiego literaturoznawcy Michaiła Bachtina. Teoria ta jest traktowana jako teoretyczny kompromis, pozwalający połączyć założenia tradycyjnej krytyki broniącej subiektywizmu z postmodernistyczną ideą śmierci autora. Świadomie wybrano prozę Radzevičiausa, w której istnieje bardzo wyraźna korelacja między językiem i doświadczeniem. Uważa się, że teorię niewspółobecnności najlepiej przedstawić na przykładzie tekstów tych autorów, którzy nie tylko nierozzerwalnie stapiają w jedno doświadczenie i język, ale też wyczuwają granice przekazywania doświadczenia za pomocą języka. W części teoretycznej artykułu przedstawiono teorię niewspółobecnności M. Bachtina, przywołano ideę człowieka jako całości doświadczenia, określono bachtinowską zasadę tworzenia wartości estetycznej w odniesieniu do tego doświadczenia. Najwięcej uwagi poświęcono analizie relacji między autorem i bohaterem, określono kategorie niewspółobecnności, świata zewnętrznego i wewnętrznego, omówiono warunki występowania niewspółobecnności oraz sytuacje związane z jej naruszeniem. Dokonując analizy utworów B. Radzevičiausa, zbadano formy występowania zasady niewspółobecnności, udziału autora w procesie tworzenia całości artystycznej oraz naruszenia zasady niewspółobecnności w analizowanych nowelach. Najpierw dokonano rozbioru nowel stanowiących

authors who not only join experience and language into an intense unity, but even feel the boundaries of representing experience through language. Radzevičius is one of those authors.

Even though Lithuanian literary critics sees him as a master of creating unity between word and feeling, his texts, as a separate world which is governed by the rules of language, reveal that sometimes feeling absorbs language and novels becomes non-esthetic acts. Such situations are called disturbance of transgreience and have two directions: a) hero absorbs author and becomes an author of his own; b) author absorbs hero and makes him a figure of representing the ideology of the author as a living person. Both directions are described through analyses of certain novels.

KEYWORDS: transgreience, Mikhail Bakhtin, Bronius Radzevičius, author, hero, artificial unity.

spójną całość artystyczną, następnie omówiono utwory, w których zabrakło artystycznego wykończenia.

SŁOWA KLUCZOWE: Michaił Bachtin, Bronius Radzevičius, autor, bohater, estetyczny punkt widzenia, niewspółobecność (transgreiencja, egzotopia), całość artystyczna.

Gauta 2011 12 08

Priimta publikuoti 2012 07 20